

PANNÓNIAI FÉNIKSZ, AVAGY HAMVÁBÓL FEL-TÁMADOTT MAGYAR NYELV

Első nyomtatott tudományos könyveink Sylvester János nyelvtanától a Czuczor–Fogarasi-szótárig

2005. MÁRCIUS II-ÉN NYÍLT MEG az Országos Széchényi Könyvtárban a *Pannóniai Féniksz, avagy hamvából fel-tamadott magyar nyelv* című kiállítás az OSZK és a Magyar Tudományos Akadémia közös rendezésében. A tárlat az első magyar nyelvű nyomtatványok megjelenésétől, tehát a 16. század közepétől a magyar nyelv akadémiai nagyszótára, az ún. Czuczor–Fogarasi-szótár megjelenéséig (1862–1874) követi a magyar nyelvűség fokozatos térhódítását a magyar tudományosságban. Azt a folyamatot mutatja be, amelynek során a magyar nyelv használata, funkciói fokozatosan bővültek, a különböző tudományágak szakszókincse kialakult, és a 19. századra – a Magyar Tudományos Akadémia megszületésével és közreműködésével – a tudományok Magyarországon teljességgel magyar nyelvűvé váltak.

A magyar nyelvű tudományos könyvek története szorosan összefügg a reformáció és a könyvnyomtatás elterjedésével. A reformáció a mohácsi csatavesztést követő évtizedekben rohamosan terjedt Magyarországon, előtérbe került az anyanyelv az iskolákban és a könyvnyomtatásban is. A protestáns nyelvhasználat ekkor kezdett meghatározóvá válni Magyarországon, s a 16–17. század folyamán fokozatosan uralkodóvá váltak a törökök által nem háborgatott északkeleti–keleti részek nyelvi vonásai a kialakulóban lévő magyar köznyelvben.

1536-tól már Magyarország területén is működött nyomda. A 16. századi magyarországi nyomdák általában protestáns alapításúak voltak, s az általuk kibocsátott magyar nyelvű nyomtatványok száma a század végére meghaladta a négyszázat. A reformáció különösen fontosnak tartotta a Biblia népnyelvre való fordítását, több nyomda alapításának éppen ez volt az elsődleges célja. A legkorábbi, Magyarországon készült magyar nyomtatvány is bibliafordítás: Sylvester János Újszövetség-fordítása (1541).

A könyvnyomtatás, egységesítő hatása miatt, fontos lépést jelentett a nemzeti irodalmi nyelv kialakulása felé. Nagymértékben segítette és megerősítette az írott nyelv normáinak kidolgozását, az írott nyelvnek a beszélt nyelvre tett hatását: „...a nyomtatás mesterségének találmánya nagy ménnyei jótétemény volt az emberi nemzetre nézve – írja Decsy Sámuel a kiállításnak címet kölcsönző Pannóniai Féniksz című röpiratában. – Amiólta ez a

hasznos mesterség előbbeni semmiségéből való ságra kapott, azóltatól fogva érezhetőképen öregbedtek a tudományok, szemlátomást nevedekett a' Tudósoknak száma.”

A korai nyomtatványok között igen jelentősek a nyelvtanok és szótárak, melyek fontos szerepet játszottak a fordításban és az oktatásban, amely – a legelső szintet kivéve – még latin nyelven folyt. Az első nyomtatott művekkel együtt jelentek meg Magyarországon a tudatos nyelvfejlesztő, nyelvszabályozó törekvések: Sylvester János *Grammatica Hungarolatina* című nyelvtana (1539) először tárgyalta a magyar nyelv grammatikáját – igaz, még latin nyelven, ám már azzal a céllal, hogy az iskolai nyelvoktatást megkönnyítse. Hasonló okból születtek meg a korszak nyomtatott szótárai, szójegyzékei: a magyar szótáirodalom első alkotásai. Szenci Molnár Albert 1604-es szótára több szempontból is kiemelkedik közülük, egyfelől értelmezéseinek enciklopédikus jellege, másfelől a latin–magyar részt követő magyar–latin szótár miatt, amely a maga nemében szintén első volt. A magyar–latin rész előszava a magyar helyesírás története szempontjából is fontos állomás, mivel Molnár a magyar nyelvben szokásos hangjelölési eljárásokat is ismerteti.

A bibliafordítások, szótárak, szójegyzékek és nyelvtanok mellett legkorábbi tudományos nyomtatványaink közé tartozik Székely István világkrónikája: az első, magyar nyelven megjelentetett történeti munka (Krakkó, 1559). A Székely-krónika a teremtés első napjától a szerző saját koráig kíséri figyelemmel a magyar és az egyetemes történelem eseményeit a korabeli beszélt nyelvhez közel álló, élénk stílusban.

A legkorábbi fennmaradt nyomtatott matematikakönyv a debreceni Hoffhalter-nyomda kiadványa, az ún. *Debreceni Arithmetika* (1577). Debrecen, mivel fontos kereskedelmi központ volt a 16. században, igényelte az ilyen típusú kiadványokat, amelyek főként a kereskedők munkáját könnyítették meg. Szintén igen korai Melius Juhász Péter *Herbárium*a (1578), az első magyar nyelvű botanikai munka, amely egyben az első, jól szerkesztett, magyar nyelvű természettudományos kézikönyv is. A *Herbárium* első fejezete betűrendbe szedett növénynévjegyzék, amelynek nagy jelentősége volt

a növénynevek magyarításában. Második része a tulajdonképpeni herbárium, amely a növények leírását és felhasználásának módját tartalmazza.

A tudatos nyelvfejlesztő törekvések sorában fontos kísérletet jelentett Apácai Csere János *Magyar encyclopaediája* (1655), amely az akkori tudományok nyelvének, kifejezőképességének megmagyarisítását tűzte ki céljául: elsőként kísérte meg magyarul összefoglalni korának teljes tudományosságát. Az enciklopédia tulajdonképpen tankönyvnek („magyar nyelven írott scholai könyvnek”) készült a középszintű iskolai tagozatok diákjai számára. Apácai felismerte a nemzeti műveltség és az anyanyelv szoros kapcsolatát, működésének célja az volt, hogy minden tudományt (tantárgyat) magyar nyelven lehessen oktatni az iskolákban. Apácai az *Encyclopaedia* szövegét főként latin nyelvű munkákból fordította, az egyes tudományágak terminológiáját szinte a semmiből kellett megteremtenie. A mindennapi élethez közel álló témakörök esetében (pl. orvoslás, állattan, növénytan, háztartás, törvénykezés) ezzel a feladattal viszonylag könnyen megbirkózott, terminológiája egyszerű, könnyen követhető. Nehézséget inkább az elvont tudományok (logika, filozófia, matematika, csillagászat) okoztak számára, nyelve ezekben a fejezetekben kissé nehézkes, az egyes szakkifejezéseket gyakran szó szerint próbálta visszaadni.

Apácai vállalkozása sajnos nem talált folytatókra, kísérlete meglehetősen elszigetelt maradt. A 17. század vége és a következő század eleje a nyelvi művelődés alakulása szempontjából a hanyatlás időszaka, a közéletben és a tudományokban ismét egyre nagyobb teret hódított a latin nyelv, amely a 16. század második felében tapasztalt biztató anyanyelvi kezdeményezések után még mindig a hivatalos nyelv szerepét töltötte be. Latin volt a közigazgatás, a törvényhozás, a politikai közélet és az oktatás nyelve, s a közép- és felsőoktatás is elsősorban a latin grammatika megtanításával foglalkozott, az anyanyelvet szinte teljesen mellőzte.

Kisebbségi fellendülés a 18. század közepétől azonban már jelentkezett a magyar nyelvű tudományos könyvkiadásban, bár elsősorban tankönyvek és népszerűsítő munkák láttak napvilágot. Ezek közül az egyik legérdekesebb Molnár János jezsuita írónak és tanárnak, a magyar nyelvű tudományos és ismeretterjesztő irodalom úttörőjének terjedelmes kötete: *A régi jeles épületekről* (Nagyszombat, 1760). Molnár műve nem csupán építészettörténeti munka, jóval inkább művelődéstörténeti összefoglalás, amelyben a Biblia és ókori szerzők leírásainak felhasználásával mutatja be a régi, nevezetes építészeti alkotásokat, például Noé bárkáját, Babel tornyát, az egyiptomi piramisokat, a Circus Maximust vagy a Rhodoszi kolosszust. Ezenkívül azonban a kor

és az illető nép általános kultúrájáról is képet ad: ismerteti a nyelveket és a szokásokat is.

A felvilágosodás nyelvi-irodalmi mozgalma hatalmas változást hozott a magyar tudományos nyelv történetében is. Kezdetre Magyarországon Bessenyei György és a bécsi testőrök fellépéséhez kötődik, s az irodalom által nyert egyre szélesebb teret. Bessenyei nagyhatású művelődési programját az 1770-es évtized utolsó éveiben dolgozta ki. A társadalom célját a közjó, a „közboldogság” megteremtésében látta, ennek eszköze pedig szerinte a tudomány. A tudományok kulcsa azonban a „számosabb rész” nyelve, nem a tudós latin, hanem az egész nemzet nyelve, a magyar. Ahhoz tehát, hogy a tudományok az ország lakosai között elterjedjenek, megfelelően kiművelt és általánosan használt nyelvre van szükség. Anyanyelvünket tehát bővíteni kell – elsősorban az új dolgok megnevezésével. A magyar nyelv kiművelését Bessenyei francia mintára egy tudós testületre, az akadémia bízta. Fenti elveit röpirataiban, az 1778-ban megjelent *Magyarországban*, illetve az 1779-ben napvilágot látott *Magyar nézőben*, valamint az 1781-ben keletkezett, de csak 1790-ben Révai Miklós által kiadott *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék* című műben fejtette ki. Ezzel az 1790 után kibontakozó nemzeti röpirat-irodalom előfutárává vált.

E röpirat-irodalom egyik legfontosabb darabja Decsy Sámuel *Pannóniai Féniksz, avagy hamvából fel-támadott magyar nyelv* című, 1790-ben megjelent írása. Decsy Bessenyeihez hasonlóan egy tudós társaság létrehozását javasolja a külföldi társaságok mintájára, s külön kiemeli a könyvtár és a könyvnyomtatás művelődésbeli szerepét. „A könyvtár és könyvnyomtató műhely két olly hasznos eszközök a tudományoknak öregbítésében, mellyek nélkül egy jó-épült tudós társaság sem lehet állandó” – írja. Röpiratában azonban nemcsak a kulturális tennivalókra tér ki, hanem a nemzet gazdasági teendőit is felsorolja. A nemzeti nyelv törvényessége mellett fontos szerepet szánt a mezőgazdaság és a kereskedelem fejlesztésének is.

A felvilágosodás eszméi a művelődés számos területén indítottak a magyar nyelv fejlesztésének ügyét szolgáló folyamatokat. Magyar nyelvű hírlapok indultak, melyek pályázataikkal is támogatták a nyelvkérdést; Pest-Budán, majd Kolozsvárott megindult a magyar nyelvű színjátszás és az oktatásban is fokozatosan teret nyert a magyar nyelv. A nyelvre irányuló, az egész társadalmat átható közfigyelem számos művelődési társaság alapításához vezetett, melyek közül a legjelentősebb az Aranka György által szervezett Erdélyi Magyar Nyelv-művelő Társaság volt, amely 1793-tól egészen 1806-ig működött. „Nem lehet egy nemzetnek világosodásra jutni semmiképpen, hanem csak a nemzeti

nyelv útján” – írta Aranka Bessenyei elképzeléseihez csatlakozva. Az egységes magyar nemzeti nyelv éppen e korszak kezdeményezései nyomán jött létre, s ebben nem kis szerepe volt ezeknek a társaságoknak.

Pest-Buda egyre inkább kulturális centrummá nőtt és fokozatosan magyar nyelvűvé vált elsősorban az alsó és középfokú iskolázás. Mária Terézia 1777-ben bocsátotta ki az első átfogó közoktatásügyi szabályzatot, a *Ratio Educationist*. A *Ratio* az addig széttagolt iskolarendszert egységes szervezettel kívánta átalakítani, jelentős tartalmi és módszertani változtatásokat hozva a tanulmányi anyagban. Kibővítette például a természettudományi tantárgyak körét és anyagát, s támogatta a nemzeti nyelvű oktatás kiszélesítését. A 18. század utolsó harmadától többek között e rendelet hatására a latin és német nyelvű munkák mellett egyre nagyobb számban jelentek meg korszerű, magyar nyelvű tankönyvek is. A korszak kiemelkedő tankönyvíró személyiségei Révai Miklós, Molnár János, Márton István vagy Budai Ézsaiás könyveikkel is hozzájárultak a felvilágosodás eszméinek terjesztéséhez. Ekkor azonban még nem vált el élesen a tankönyv és a tudományos kézikönyv műfaja, ezért sok esetben a középszintű oktatásban használt könyvek egyben egy-egy tudomány kézikönyveiként is szolgáltak, mint például Molnár János fizikája (*A fizikának eleji*, 1777) vagy Budai Ézsaiás történeti munkái (*Közönseges historia*, 1808; *Magyarország históriája*, 1805), melyek egyben az első modern, magyar nyelvű összefoglalását adták az adott témának.

A felvilágosodás nyelvi törekvései a nyelvújításban teljesedtek ki, amely az egész országot átfogó nyelvi mozgalommá vált. Leglátványosabb eredménye a szó- és kifejezőkészlet tervszerű gyarapítása volt átvételekkel, régi szavak felélesztésével, tájszavak irodalmi nyelvivé emelésével és elsősorban új szavak mesterséges alkotásával. Az a szóalkotó mozgalom, amely Magyarországon ekkor bontakozott ki, európai viszonylatban is egyedülálló volt. A szókinccs gyarapításán kívül a nyelvújítás jelentékeny stílusújítási törekvésekkel is párosult.

A szakmai-tudományos műnyelv is látványos fejlődésnek indult ez idő tájt. Egyre nagyobb számban jelentek meg magyar nyelven tudományos és tudománynépszerűsítő munkák. A könyvek íróitól, fordítóitól nagy leleményességet kívánt, hogy a legkülönbébb latin és német szakkifejezéseket magyar nyelvre ültessék át.

Egyre több tudományterület önállósodott, megjelent például az első önálló, magyar nyelvű filozófiai munka, Sartori Bernát minorita szerzetes *Magyar nyelven filozofia* (1772) című kötete. Sartori az aradi, majd a miskolci rendház filozófianáráként elsőként oktatta magyar nyelven a filo-

zofíát. Előadásainak egy részét jelentette meg ebben a kötetben. Munkájában külön fejezetben sorolja fel a filozófiában használatos szavakat, kifejezéseket, ezek között azonban egyelőre még több a latin szó, mint a magyar. Pálóczi Horváth Ádámnak *Pszichológia, az az a lélekről való tudomány* (1792) című munkája a Hadi és más nevezetes történetek című bécsi folyóirat pályázatára készült. Bár a pszichológiában nem volt magyar nyelven író elődje, szóalkotási módszere, műszóhasználatja mégis a 19. század közepének sikeres újításait vetíti előre.

A statisztika tudománya is elkülönült a geográfától és az államismereti irodalomtól. Németh László, az első magyar nyelvű statisztika szerzője (*Az európai nevezetesebb országoknak leírása*, 1795), Göttingában Schlözertől tanulta a statisztikai tudomány alapjait. Művének előszavában Németh bemutatja kora statisztikai elméleteit, majd megfogalmazza munkája célját, melyet a nemzeti nyelvű művelődés elősegítésében lát, és meg is indokolja az általa alkotott új vagy nem eléggé elterjedt magyar szavak használatának szükségességét.

Erre az időszakra esik a magyar államnyelvért folytatott hosszú küzdelem kezdete, amely többek között II. József nyelrendeletének (1784) ellenhatásaként bontakozott ki, és hozzájárult a magyar tudományos és irodalmi nyelv föllendüléséhez. A II. József halálától az Akadémia megalapításáig tartó három és fél évtized alatt (1790–1825) zajló országgyűlések és nyelvi küzdelmek készítettek elő a reformkort és vezettek az Akadémia megalapításához. Az államnyelv kérdésével ez időszakban többször is foglalkozott az országgyűlés, és törvények is születtek a közügyek magyar nyelven való viteléről, a magyar nyelv tanításáról és használatáról, de a magyar államnyelvvé tétele ekkor még nem több törekvésnél, kevés eredménnyel.

Az 1805. évi IV. törvénycikk azonban lehetővé tette, hogy a vármegyék a magyar nyelvet használják a királyhoz, az udvari kancelláriához, vagy a helytartótanácsához benyújtott felterjesztéseikben és leveleikben. Ezért szükségessé vált az eddigi latin terminológiát magyar nyelvre átültetni. Ekkor keletkeztek az ún. tiszti szótárak. A terminológia magyarításának terén a kezdeményezés Pest megyéé volt. 1806 augusztusában jelent meg az a „próbafüzet”, melyet a vármegye adott ki *A tisztbeli írás módjának saját szavai* címmel. E füzet kéziratát az összeállítók véleményezésre elküldték Révai Miklósnak, aki részletes megjegyzéseit írásba foglalva küldte vissza a szótárt összeállító bizottságnak, s a bizottság számos esetben el is fogadta a neves nyelvtudós javaslatait. Az 1806-os próbafüzet tehát már Révai módosításait is figyelembe véve jelent meg. A szótár nemcsak tartalmi

módosításait fogadta meg, hanem az ő helyesírási elveit alkalmazta.

A kinyomtatott szótár öt részre oszlik: az első rész a hivatalos levelezésbeli címzésformákat veszi sorra; a második a különböző bizonyítványok (pl. szegénységi) szövegezését adja; a harmadik az eskütételek formáiról szól. A tulajdonképpeni szótári rész a negyedik, ahol az egyházi és világi tisztségek magyar neveit közlik; illetve az ötödik, ahol a törvénykezésben előforduló kifejezéseket magyarártják. A kinyomtatott szótárt elküldték az összes törvényhatóságnak és Erdély kormányzóságának is, hogy ezek az összes megyének megküldjék. A beérkezett megjegyzések figyelembevételével a szótárnak a következő évben egy javított kiadása is megjelent. Hasonló szótárt jelentetett meg Zala megye, ahol Kisfaludy Sándor és Versegly Ferenc is közreműködött az elkészítésben. A Veszprém megyei változatot (*Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról*, 1807) pedig Pápay Sámuel állította össze, akinek nevéhez az első magyar nyelvű irodalomtörténeti munka (*A magyar literatúra esmérete*, 1808) is kapcsolódik.

Az 1825–27-es reformországgyűlésben a nyelvkérdés ismét főszereplővé vált. A cél az volt, hogy a magyar nyelv végre államnyelvvé válhasson és jogai minden területen érvényesülhessenek. A küzdelem végül 1844-ben érte el célját, hazánkban csak ekkor vált a magyar nyelv hivatalosan is államnyelvvé. Azonban az 1844-es győzelem csak 1860-tól érvényesülhetett maradéktalanul. A szabadságharc utáni erős németesítési hullám érintette a közigazgatás, közoktatás nyelvét, és a pesti egyetemen is németül és latinul folytak az előadások. Ferenc József az 1860. október 20-i diplomában rendezte újra a nyelvi helyzetet, s végül az 1868-as országgyűlés vezette be újra a magyart mint államnyelvet. A reformkori fellendülés után azonban már a németesítés sem tudta igazán visszavetni a tudományok magyar nyelvű fejlődését.

Ez elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia megalakulásának volt köszönhető. 1825-ben az Akadémia kifejezetten a nyelv ápolására alakult. Ez igen jelentős lépés volt a nyelvkérdésben, mivel az Akadémia alapszabálya kimondta: „Mindenek előtt kötelessége e Társaságnak a honni nyelvet mívelni és gyarapítani”. A Tudós Társaság tényleges működését azonban csak 1831-ben kezdte meg, hat osztállyal (nyelvtudományi, bölcséleti, történeti, matematikai, törvénytudományi és természettudományi). A nyelvtudományi munka – különösen az első évtizedben – igen élénk volt. Az Akadémia az alapvetőnek tekintett nyelvi feladatok közül először a helyesírást szabályozta – Révai Miklós elvei szerint –, az első helyesírási szabályzat 1832-ben

jelent meg, majd hamarosan nyelvtan is követte. A különböző tudományok szakszavainak (korabeli kifejezéssel: műszavainak) gyűjtése már az Akadémia működésének kezdetén felmerült. Elsőként a matematikai műszótár jelent meg (1834), majd még ugyanabban az évben követte a filozófiai és 1843-ban a törvénytudományi. Hasonlóan fontos szerepet töltött be az Akadémia által kiadott magyar–német és német–magyar zsebszótár is, amely mindennapi praktikus használatán túl a nyelvtudomány számára is nagy jelentőségű volt, szókészlete a későbbi akadémiai nagyszótár egyik alapjául szolgált, akárcsak az 1838-ban megjelent tájszótáré.

A korszak leglátványosabb változásán a természettudományos szaknyelv esett át. Elsősorban a kémia nyelvét alakították át gyökeresen. A nemzeti nyelvű terminológia és nomenklatúra kialakítására kedvező volt a helyzet, mivel nem volt egységesen elterjedt és használt szaknyelv. Schuster János, a pesti egyetem kémia professzora dolgozta ki elsőként egységes elvek alapján a szaknyelv tervezetét, amelyet gyógyszerész tanítványai a gyakorlatban is használatba vettek. Értekezéseik például a következő címekkel jelentek meg: *Gyógyszeres értekezés a zöldlő-gyulatsavas sulyagról (Murias barytae) és szunnyasztdekről (Morphina)*; *Gyógyszeres értekezés a fojtó savas ezüstagról (Nitras argentici) és a szénsavas rézagos hamagról (Sulfas cuprici ammoniacalis)*; *Az aranyszikany zöldletről (Chloridum auri natronatum) és a ketted-férjag-savas hamagról (Biarsenias kali)*.

Schuster a műszók képzésében mesterséges képzők rendszerét vezette be az elemek és a különböző vegyületek elnevezésére. A fémek *-any* végződést kaptak, elsősorban az *arany* szó analógiájára. Így lett a rézből *rézany*, a vasból *vasany*, az ezüsből *ezüstany*. A nátrium neve a szikából *szikany*, a káliumé a hamuzsíróból *hamany* lett. Ekkor született a *higany* neve is. A nemfémek esetében általában az illető elem sajátosságára utaló melléknevek képezték a szó alapját. A hidrogén így *gyűlő* vagy *víző*, a nitrogén *fojtó*, az oxigén *savitó*, a klór *zöldlő*, a bróm *bűzlő*, a jód *iboló*, a foszfor *villó* nevet kapott. A vegyületek *-ag*, illetve *-acs* képzőt kaptak.

Schuster szóalkotásait a következő nemzedék egy kicsit átdolgozta. Az új nyelvújítók csoportjának vezetője, Bugát Pál orvosi könyveiben, amelyek főként fordítások vagy idegenből való átdolgozások, egyre inkább belejött a szógyártásba és újításaihoz saját szóalkotási rendszert dolgozott ki. Az ő nevéhez fűződik a legjelentősebb természettudományi műszógyűjtemény, a *Természettudományi szóhalmaz* (1843), amely mintegy negyvenezer latinul és helyenként németül értelmezett műszót tartalmaz, s amelyet Bugát húsz év mun-

kájával állított össze. A szavak nagy része orvostudományi műszó, de jócskán képviseltetik magukat az egyéb természettudományi ágak is.

Bugát mellett Irinyi János és Nendtvich Károly vett részt tevékenyen az új elnevezések kialakításában. Az általuk megújított műnyelv szerkezetében nem tért el lényegesen a Schuster-félétől. A legnagyobb különbség abban mutatkozott meg, hogy nem tettek különbséget fém és nemfém között, tehát minden elem megkapta az eddig csak a fémeknél használt *-any*, illetve *-eny* képzőt. Új neveket is alkottak, így lett például a könnyű hidrogénből *köenny*, az éltető levegőből, az oxigénből *éleny*, a halványzöld klórból *halvany*. A magyar kémiai műnyelvnek ez a formája általánossá vált, s rövid idő alatt széles körben elterjedt. A korabeli tankönyvek és szakközlemények általában azért zárójelben feltüntették a kifejezés latin vagy német megfelelőjét. A megújított természettudományi nyelv viszonylag hosszú ideig életben maradt, az 1870-es évek során a nyelvészek és természettudósok támadásainak hatására azonban nálunk is a nemzetközi kifejezések terjedtek el.

Az Akadémia nyelvtudományi működésének egyik legjelentősebb területe a szótárkészítés volt. Már az alapszabályban szerepelt egy „a lehetőségig teljes szótár” elkészítésének gondolata, amely Teleki József 1818-ban keletkezett pályamunkáján

alapult. 1834 végén meg is jelent egy kis füzet a szótár tervével a tagok belső használatára, s 1840-ben a végleges terv is napvilágot látott *A nagy magyar szótár belső elrendelésének, s miképeni dolgoztatásának terve* címmel. 1844 decemberében Czuczor Gergelyt és Fogarasi Jánost bízták meg a szótár szerkesztésével. A kézirat elkészítése megszakításokkal 1845-től 1861-ig tartott, ebből Czuczor több mint két évet fogságban töltött. *A magyar nyelv szótára* végül 1862 és 1874 között jelent meg hat kötetben, a sajtó alá rendezést Czuczor halála után Fogarasi egyedül fejezte be. A szótárt már megjelenésekor sok kritika érte, elsősorban szófejtéseit, illetve nyelvhasznlási eljárását illetően. A szerkesztők a „bölcseleti” (filozófiai) nyelvtudomány híveiként a magyar nyelv szavait a legkülönbözőbb nyelvekkel vetették össze, és hasonlóan nagy szerepet tulajdonítottak az általuk belső keletkezésűnek tartott szavaknak is. Ennek ellenére a „Czuczor-Fogarasi” fogalommmá vált a magyar nyelvtudományban: első, tudományos igényű, egynyelvű értelmező szótárunk, amely képet ad a 19. század közepének, különösen a reformkor és a szabadságharc korának nyelvállapotáról, beleértve a tudományok, mestersegek és a nyelvjárások szókincsét is.

STEMLER ÁGNES
miczike@oszk.hu

Budai Ézsaiás: Oskolai magyar új átlás.

Debrecen, 1804, Ref. Koll. 12 térkl.

Ida Aalberg (Magda) Hermann Sudermann *Otthon* (*Heimat/Koti*) című darabjában, 1904-1905.
(Fotó: Hélène de Mrosovsky. A Finn Színházi Múzeum gyűjteményéből)